

فصلنامه مطالعات نوین بانکی

شماره مجوز: ۸۳۲۸۹ ((شماره بیست و هشتم-پاییز ۱۴۰۴)) ISSN : 2645-5420

تحلیل حقوقی و کیفری جرایم بانکی با رویکرد حسابداری: بررسی پولشویی، اختلاس و کلاهبرداری

(تاریخ دریافت ۱۴۰۴/۰۸/۰۲ تاریخ تصویب ۱۴۰۴/۰۹/۱۰)

میشم گمرکی

کارشناس ارشد حقوق جزا و جرم شناسی دانشگاه آزاد واحد یاسوج

چکیده

جرایم بانکی به عنوان یکی از پیچیده ترین و در عین حال پر آسیب ترین اشکال جرایم اقتصادی، تأثیرات عمیق و گسترده ای بر نظم عمومی اقتصادی، ثبات نظام پولی و اعتماد عمومی به نهادهای مالی دارند. گسترش فعالیت های بانکی، توسعه ابزارهای نوین مالی، افزایش حجم تسهیلات و پیچیدگی روابط اقتصادی، موجب شده است که ارتکاب جرایم در بستر نظام بانکی با شیوه هایی سازمان یافته، تخصصی و غالباً پنهان صورت گیرد. با وجود اهمیت این جرایم، قانون گذار ایرانی تاکنون تعریف مستقل و جامع از «جرم بانکی» ارائه نکرده و شناسایی این مفهوم عمدتاً از طریق تحلیل مقررات پراکنده، قوانین خاص، رویه قضایی، آرای وحدت رویه و نظریات مشورتی امکان پذیر است

پژوهش حاضر با رویکردی تحلیلی-توصیفی و با استفاده از روش اسنادی، به بررسی مفهوم جرم بانکی، تبیین ابعاد حقوقی و جرم شناختی آن و تمایز این جرایم از جرایم مالی عادی می پردازد. در این تحقیق، ابتدا مفهوم جرم بانکی بر پایه قوانین کیفری، مقررات پولی و بانکی و تحلیل رویه قضایی ایران بررسی شده و سپس جنبه عمومی و خصوصی این جرایم و آثار آن در سیاست کیفری تحلیل گردیده است. در ادامه، تمایز جرم بانکی از جرایم مالی

عادی با تأکید بر بستر ارتکاب، موقعیت مرتکب، آثار اجتماعی و اقتصادی و رویکرد محاکم کیفری مورد واکاوی قرار گرفته است .

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که جرم بانکی به دلیل ارتکاب در چارچوب عملیات بانکی، نقش محوری مدیران و کارکنان دارای دسترسی سازمان‌یافته و تأثیر مستقیم بر امنیت اقتصادی، ماهیتی متمایز از جرایم مالی عادی دارد و غالباً در زمره جرایم یقه‌سفید قرار می‌گیرد. همچنین بررسی آرای محاکم، آرای وحدت رویه دیوان عالی کشور و نظریات مشورتی قوه قضاییه حاکی از آن است که جنبه عمومی در جرایم بانکی غلبه دارد و جبران ضرر و زیان خصوصی همواره مانع تعقیب کیفری نیست. در پایان، مقاله بر ضرورت شفاف‌سازی مفاهیم قانونی، تقویت نظارت بانکی، انسجام رویه قضایی و بهره‌گیری از رویکردهای جرم‌شناختی در پیشگیری و مقابله مؤثر با جرایم بانکی تأکید می‌کند و راهکارهایی کاربردی برای نظام قضایی و بانکی پیشنهاد می‌دهد.

واژگان کلیدی: جرم بانکی، جرایم مالی؛ حقوق کیفری اقتصادی؛ رویه قضایی؛ رأی وحدت رویه؛ نظریه مشورتی؛ جرم‌شناسی کیفری؛ جرایم یقه‌سفید

مقدمه

تحولات شتابان اقتصادی، گسترش نظام بانکی و توسعه ابزارهای نوین مالی، اگرچه نقش مهمی در تسهیل مبادلات و رشد اقتصادی ایفا کرده‌اند، اما هم‌زمان بستر مناسبی برای ظهور و گسترش انواع جرایم اقتصادی، به‌ویژه جرایم بانکی فراهم ساخته‌اند. بانک‌ها به‌عنوان نهادهای محوری در گردش پول، اعطای تسهیلات، جذب سپرده‌ها و اجرای سیاست‌های پولی، جایگاهی ویژه در ساختار اقتصادی هر کشور دارند و هرگونه سوءاستفاده از سازوکارهای بانکی می‌تواند آثار زیان‌بار و گسترده‌ای بر ثبات مالی، اعتماد عمومی و نظم اقتصادی بر جای گذارد (نجفی، ۱۳۹۸).

در دهه‌های اخیر، افزایش پرونده‌های مرتبط با جعل اسناد بانکی، سوءاستفاده از تسهیلات، اختلاس، پولشویی، جرایم اعتباری و تخلفات سازمان‌یافته در بانک‌ها، نشان‌دهنده پیچیدگی و چندلایه بودن جرایم بانکی است. این جرایم غالباً توسط اشخاصی ارتکاب می‌یابند که به دلیل موقعیت شغلی، تخصص مالی یا دسترسی سازمان‌یافته به سیستم بانکی، امکان سوءاستفاده از خلأهای نظارتی و قانونی را دارند. از همین رو، جرایم بانکی در ادبیات جرم‌شناسی، عموماً در زمره جرایم یقه‌سفید طبقه‌بندی می‌شوند؛ جرایمی که کشف، تعقیب و اثبات آن‌ها با دشواری‌های خاص همراه است (Sutherland, ۱۹۴۹).

با وجود اهمیت فزاینده جرایم بانکی، بررسی قوانین کیفری ایران نشان می‌دهد که قانون‌گذار تاکنون تعریف مستقل و جامع از «جرم بانکی» ارائه نکرده است. مقررات مربوط به این جرایم به‌صورت پراکنده در قانون مجازات اسلامی، قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشاء، اختلاس و کلاهبرداری، قانون پولی و بانکی کشور، قانون مبارزه با پولشویی و آیین‌نامه‌ها و بخشنامه‌های بانک مرکزی آمده است. این پراکندگی تقنینی، موجب بروز

ابهام در تشخیص حدود و مصادیق جرم بانکی و تمایز آن از جرایم مالی عادی شده و نقش رویه قضایی را در تبیین این مفهوم پررنگ تر ساخته است (حسینی، ۱۴۰۰)

رویه قضایی، به ویژه آرای وحدت رویه دیوان عالی کشور و نظریات مشورتی اداره حقوقی قوه قضاییه، سهم بسزایی در شکل دهی به مفهوم عملی جرم بانکی داشته‌اند. دادگاه‌ها در رسیدگی به پرونده‌های بانکی، اغلب بر عناصری نظیر ارتباط مستقیم رفتار مجرمانه با عملیات بانکی، اختلال در نظم پولی و اقتصادی، و سوءاستفاده از موقعیت شغلی تأکید کرده‌اند. این رویکرد قضایی نشان می‌دهد که صرف مالی بودن یک جرم برای اطلاق وصف «بانکی» کافی نیست، بلکه بستر ارتکاب و آثار اجتماعی و اقتصادی آن نقش تعیین کننده دارد (اداره حقوقی قوه قضاییه، ۱۳۹۹)

از منظر حقوق کیفری، جرایم بانکی واجد ویژگی‌هایی هستند که آن‌ها را از جرایم مالی عادی متمایز می‌سازد. در این جرایم، جنبه عمومی غالباً بر جنبه خصوصی غلبه دارد؛ زیرا لطمه وارد شده صرفاً متوجه بزه دیده خاص نیست، بلکه اعتماد عمومی به نظام بانکی و امنیت اقتصادی جامعه را نیز متأثر می‌سازد. به همین دلیل، سیاست کیفری ایران در قبال این جرایم، به سمت تشدید مسئولیت کیفری مرتکبان، به ویژه مدیران و کارکنان بانکی، گرایش یافته است. (محمدی ۱۳۹۹)

علاوه بر تحلیل حقوقی، بررسی جرایم بانکی بدون توجه به مبانی جرم‌شناسی کیفری ناقص خواهد بود. جرم‌شناسی با تمرکز بر عوامل فردی، سازمانی و ساختاری مؤثر در ارتکاب جرم، امکان ارائه راهکارهای پیشگیرانه مؤثر را فراهم می‌سازد. عواملی نظیر ضعف نظارت داخلی بانک‌ها، تمرکز اختیارات، نبود شفافیت مالی، فشارهای اقتصادی و ناکارآمدی نظام کنترلی، از مهم ترین زمینه‌های بروز جرایم بانکی به شمار می‌روند.

بر این اساس، پژوهش حاضر با هدف تبیین مفهوم جرم بانکی، بررسی تمایز آن از جرایم مالی عادی و تحلیل ابعاد حقوقی و جرم‌شناختی آن با تأکید بر رویه قضایی انجام شده است. این تحقیق می‌کوشد ضمن ارائه تحلیلی منسجم از چارچوب قانونی و قضایی جرایم بانکی در ایران، خلأهای موجود را شناسایی کرده و راهکارهایی کاربردی برای ارتقای سیاست کیفری، تقویت پیشگیری و بهبود عملکرد نظام بانکی و قضایی پیشنهاد دهد. امید است نتایج این پژوهش بتواند برای قضات، وکلا، مدیران بانکی و پژوهشگران حقوق کیفری اقتصادی مفید واقع شود

فصل اول: کلیات مفهوم جرم بانکی و تمایز آن از جرایم مالی

بند ۱: مفهوم‌شناسی جرم بانکی با تأکید بر منابع قانونی و رویه قضایی

جرم بانکی از جمله مفاهیمی است که علی‌رغم کاربرد گسترده در ادبیات حقوق کیفری و رویه قضایی، تعریف صریح و واحدی از آن در قوانین موضوعه ایران ارائه نشده است. با این حال، از مجموع مقررات کیفری، قوانین خاص بانکی و آرای قضایی می‌توان به یک مفهوم تحلیلی و عملی از جرم بانکی دست یافت. به‌طور کلی، جرم بانکی به رفتاری مجرمانه اطلاق می‌شود که در بستر نظام بانکی، با استفاده از ابزارها، اختیارات یا فرآیندهای بانکی، و در ارتباط مستقیم با عملیات بانکی ارتکاب می‌یابد و موجب اختلال در نظم اقتصادی، اعتماد عمومی و سلامت نظام پولی می‌شود (نجفی)

در قوانین ایران، هرچند عنوان «جرم بانکی» به‌صورت مستقل به کار نرفته است، اما مقرراتی نظیر قانون مجازات اسلامی، قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشاء، اختلاس و کلاهبرداری، قانون پولی و بانکی کشور، قانون مبارزه با پولشویی و آیین‌نامه‌های بانک مرکزی به‌طور پراکنده مصادیق متعددی از این جرایم را شناسایی کرده‌اند (حسینی، ۱۴۰۰). از منظر تحلیلی، عنصر متمایزکننده جرم بانکی از سایر جرایم، وابستگی آن به نهاد بانک و عملیات

بانکی است؛ به این معنا که بدون وجود ساختار بانکی یا ابزارهای خاص آن، اساساً تحقق چنین جرمی متصور نیست.

رویه قضایی نیز نقش مهمی در تبیین مفهوم جرم بانکی ایفا کرده است. در آرای متعدد محاکم کیفری، به ویژه در پرونده‌های مربوط به جعل اسناد بانکی، سوءاستفاده از تسهیلات، گشایش اعتبار اسنادی صوری و پولشویی، دادگاه‌ها بر این نکته تأکید کرده‌اند که صرف تحقق یک جرم مالی، آن را به جرم بانکی تبدیل نمی‌کند، بلکه ارتباط مستقیم رفتار مجرمانه با عملیات، اسناد یا اختیارات بانکی شرط اساسی تحقق جرم بانکی است. در همین راستا، برخی آرای وحدت رویه و نظریات مشورتی اداره حقوقی قوه قضاییه، بر مسئولیت کیفری مدیران و کارکنان بانک‌ها در صورت سوءاستفاده از موقعیت شغلی تأکید کرده‌اند (اداره حقوقی قوه قضاییه)

از دیدگاه جرم‌شناسی کیفری، جرم بانکی غالباً در زمره جرایم یقه‌سفید قرار می‌گیرد؛ جرایمی که توسط افراد دارای موقعیت شغلی، تخصص مالی و دسترسی سازمان‌یافته ارتکاب می‌یابند و کشف و اثبات آن‌ها دشوارتر از جرایم سنتی است (Sutherland, ۱۹۴۹). در این نوع جرایم، عنصر «اعتماد» نقشی کلیدی دارد؛ به گونه‌ای که نقض اعتماد عمومی به نظام بانکی، خود یکی از

مهم‌ترین نتایج زیان‌بار جرم بانکی محسوب می‌شود (Levi & Maguire, ۲۰۱۹)

در نتیجه، می‌توان گفت جرم بانکی مفهومی میان‌رشته‌ای است که در نقطه تلاقی حقوق کیفری، حقوق بانکی و جرم‌شناسی اقتصادی قرار دارد و فهم دقیق آن بدون توجه هم‌زمان به مقررات قانونی، رویه قضایی و تحلیل‌های جرم‌شناختی امکان‌پذیر نیست. این برداشت تحلیلی، مبنای تمایز جرم بانکی از سایر جرایم مالی در بندهای بعدی این فصل قرار می‌گیرد

بند ۲. جنبه عمومی و خصوصی وقوع جرم بانکی

جرایم بانکی دارای دو بُعد عمومی و خصوصی هستند که هر کدام در سیاست کیفری و نظام قضایی ایران اهمیت خاصی دارد. از منظر جرم‌شناسی و حقوق کیفری، جرم بانکی نه صرفاً یک رفتار مالی مجرمانه بلکه نوعی جرم اقتصادی با آثار فراتر از زیان فردی محسوب می‌شود که نظم عمومی اقتصادی را مخدوش می‌سازد. (Magiran, ۱۴۰۲)

در قلمرو خصوصی، برخی از جرایم بانکی مانند خیانت در امانت، کلاهبرداری یا تحصیل مال از طریق نامشروع ممکن است موجب زیان شخص یا اشخاص خاص (بانک، مشتریان یا سپرده‌گذاران) شود و این بُعد، امکان اقامه دعوی خصوصی یا مطالبه خسارت را فراهم می‌آورد. با این حال، در عمل قضایی ایران، حتی در مواردی که زیان خصوصی به‌طور کامل جبران شده، معمولاً تعقیب کیفری از حیث جنبه عمومی جرم ادامه می‌یابد؛ زیرا جرم بانکی تأثیرات عمیق‌تری در اعتماد عمومی و امنیت اقتصادی دارد که تنها با جبران خصوصی قابل رفع نیست. (Magiran, ۱۴۰۲)

از دید قانون‌گذاری ایران، برخی مقررات نیز این دو بُعد را بازتاب می‌دهند. برای مثال، در قانون بانکداری جمهوری اسلامی ایران، دادرای ویژه جرایم پولی و بانکی مسئول رسیدگی به کلیه جرایم حوزه پولی و بانکی است که بتواند آسیب به نظام اقتصادی و منافع عمومی را به دنبال داشته باشد (شناسنامه، قانون بانکداری جمهوری اسلامی ایران، ماده ۳۶). این رویکرد نشان می‌دهد که قانون‌گذار، جرایم بانکی را بیش از اختلافات خصوصی تلقی کرده و آن‌ها را در قلمرو نظم عمومی اقتصادی قرار داده است...

شناسنامه قانون

در تحلیل جرم‌شناسی، جنبه عمومی جرم بانکی با مفهوم اعتماد عمومی گره خورده است. بانک‌ها به عنوان نهادهای اعتمادمحور فعالیت می‌کنند و زیان به اعتماد عمومی می‌تواند تبعاتی فراتر از خسارت مالی داشته باشد و امنیت اقتصادی جامعه را تحت الشعاع قرار دهد؛ موضوعی که در نظریه جرایم یقه‌سفید مورد تأکید قرار گرفته است.

در مقابل، بعد خصوصی بیشتر در مواردی برجسته می‌شود که فرد یا اشخاص خاصی به دلیل یک عمل مجرمانه در نظام بانکی قربانی می‌شوند، مانند برداشت غیرمجاز از حساب یا ارائه تسهیلات به صورت غیرقانونی که موجب خسارت مستقیم به بزه‌دیده خصوصی می‌شود. با این حال، همان‌گونه که سیاست کیفری ایران نشان می‌دهد، حتی در این موارد، برخورد کیفری جنبه عمومی نیز دارد، زیرا اعمال مجرمانه در محیط بانکی همواره به اعتبار نظام بانکی به عنوان رکن اقتصادی کشور آسیب می‌زند.

بند ۳. تمایز جرم بانکی از جرایم مالی عادی

برای تفکیک جرم بانکی از جرایم مالی عادی، لازم است چند معیار اساسی به روشنی تبیین شود. اگرچه هر دو دسته در قلمرو جرایم اقتصادی قرار دارند، اما از نظر بستر، ساختار، مرتکب و آثار تفاوت‌های بنیادی دارند:

بستر ارتکاب جرم

جرم بانکی صرفاً در سازوکارها و فرایندهای بانکی قابل وقوع است؛ یعنی رفتار مجرمانه باید با عملیات بانکی، ابزارهای مالی بانکی، یا منافع نظام بانکی ارتباط مستقیم داشته باشد. به تعبیر برخی پژوهش‌ها، «جرایم بانکی شامل کلیه رفتارهایی است که در محدوده فعالیت بانک‌ها رخ داده و منشأ اثر آن فعالیت‌های بانکی است.

در حالی که جرایم مالی عادی مانند کلاهبرداری ساده یا خیانت در امانت ممکن است در هر رابطه مالی خصوصی تحقق یابند بدون اینکه لزوماً به ساختار و فرایند بانکی بستگی داشته باشند

موقعیت مرتکب

در جرم بانکی، مرتکبان غالباً از مدیران، کارکنان یا اشخاص دارای دسترسی سازمان یافته به سیستم بانکی هستند که از موقعیت شغلی خود برای ارتکاب سوءاستفاده بهره می‌برند. این ویژگی، جرم بانکی را به نوعی از جرایم یقه سفید نزدیک می‌کند (Sutherland, ۱۹۴۹)

در مقابل، جرایم مالی عادی می‌توانند توسط هر فردی بدون چنین موقعیت شغلی و دسترسی سازمان یافته رخ دهند.

اثرات اجتماعی و اقتصادی

آثار جرم بانکی فراتر از زیان مالی فردی است و می‌تواند به کاهش اعتماد عمومی نسبت به نظام پولی، افت سرمایه‌گذاری و اختلال در سیاست‌های اقتصادی کشور بیانجامد. این تأثیرات کلان، جرم بانکی را به عنوان جرم اقتصادی با پیامدهای اجتماعی گسترده قلمداد می‌کند. در حالی که جرایم مالی عادی معمولاً آثار اقتصادی و اجتماعی گسترده در سطح عمومی ندارند و اثرات آن‌ها بیشتر در چارچوب منافع خصوصی قابل مشاهده است.....

نوع جرم و مصادیق

جرم بانکی، علاوه بر مصادیق کلی جرایم اقتصادی مثل کلاهبرداری و جعل، شامل جرایم تخصصی‌تر نیز می‌شود که بستر و ابزار بانکی دارند؛ مانند دریافت وام با اسناد جعلی، استفاده غیرمجاز از اعتبار اسنادی، پولشویی از طریق حساب‌های بانکی و اخلال در نظام پولی و ارزی که در قوانین و آیین‌نامه‌های بانکی و پولی مورد توجه قرار گرفته‌اند

بر این اساس، می‌توان گفت که جرم بانکی مجموعه‌ای از جرایم است که علاوه بر جنبه مالی، دارای ارتباط ماهوی با نظام بانکداری و ساختار پولی کشور هستند و رسانه اشخاص آنها را متمایز از سایر جرایم مالی می‌کند

بند ۴: جایگاه جرم بانکی در نظام حقوق کیفری و سیاست جنایی ایران

جرم بانکی به‌عنوان یکی از جلوه‌های برجسته جرایم اقتصادی، در نظام حقوق کیفری ایران جایگاهی خاص و چندلایه دارد؛ جایگاهی که نه تنها در قلمرو حقوق کیفری اختصاصی، بلکه در سیاست جنایی تقنینی، قضایی و اجرایی کشور نیز قابل تحلیل است. برخلاف جرایم مالی سنتی که غالباً متوجه اشخاص حقیقی و منافع فردی هستند، جرایم بانکی مستقیماً نظم اقتصادی، امنیت پولی و اعتماد عمومی به نظام بانکی را هدف قرار می‌دهند و از همین رو، واکنش کیفری نسبت به آنها ماهیتی تشدید یافته و مبتنی بر ملاحظات کلان اقتصادی دارد.

در سیاست جنایی تقنینی ایران، جرم‌انگاری رفتارهای بانکی پراکنده، موردی و فاقد یک نظام جامع بوده است. قانون‌گذار ایرانی به‌جای تدوین «قانون جامع جرایم بانکی»، از طریق قوانین خاص و مقررات پراکنده، همچون قانون پولی و بانکی کشور، قانون عملیات بانکی بدون ربا، قانون مجازات اخلاک‌گران در نظام اقتصادی کشور و قانون مبارزه با پولشویی به مقابله با این جرایم پرداخته است. این شیوه جرم‌انگاری موجب شده است که تعریف جرم

بانکی در حقوق ایران، بیشتر ماهیتی استنباطی و مبتنی بر تحلیل قضایی داشته باشد تا تعریف صریح قانونی (اردبیلی، ۱۳۹۹)

از منظر حقوق کیفری، جرم بانکی غالباً در زمره جرایم علیه «نظم عمومی اقتصادی» طبقه‌بندی می‌شود. دیوان عالی کشور نیز در آرای متعدد، به‌ویژه در پرونده‌های مرتبط با اخلال در نظام پولی و بانکی، بر این نکته تأکید کرده است که لطمه به سلامت نظام بانکی، فراتر از ضرر مالی اشخاص، موجب تزلزل اعتماد عمومی و بی‌ثباتی اقتصادی می‌شود؛ امری که توجیه‌کننده مداخله شدیدتر حقوق کیفری است (رای وحدت رویه شماره ۷۰۴ هیأت عمومی دیوان عالی کشور)

در سیاست جنایی قضایی، رویه محاکم ایران نشان می‌دهد که دادگاه‌ها در مواجهه با جرایم بانکی، به‌ویژه جرایمی که توسط مدیران، کارکنان بانک‌ها یا با سوءاستفاده از موقعیت شغلی ارتکاب می‌یابد، رویکردی سخت‌گیرانه‌تر اتخاذ می‌کنند. این رویکرد مبتنی بر اصل «نقض اعتماد نهادی» است؛ بدین معنا که هرگاه مرتکب، امین نظام بانکی باشد، رفتار مجرمانه وی واجد وصف مشدد تلقی می‌شود. (نجف اسفهلانی ۱۴۰۰)

از منظر جرم‌شناسی، جرم بانکی در بستر «جرایم یقه‌سفید» قابل تحلیل است.

این جرایم غالباً بدون خشونت فیزیکی، با بهره‌گیری از دانش تخصصی، خلأهای نظارتی و پیچیدگی‌های فنی نظام بانکی ارتکاب می‌یابند. نظریه‌های جرم‌شناسی اقتصادی، به‌ویژه نظریه «فرصت ساختاری» و «سوءاستفاده از موقعیت شغلی»، تبیین مناسبی از چرایی گسترش جرایم بانکی در نظام‌های مالی مدرن ارائه می‌دهند (Clinard & Quinney, ۲۰۱۱)

در حقوق تطبیقی نیز جرم بانکی جایگاهی مستقل در سیاست کیفری دارد. در نظام حقوقی فرانسه، بسیاری از جرایم بانکی ذیل عنوان **infractions financières et**

bancaires جرم‌انگاری شده و نهادهای تخصصی نظارتی و قضایی برای رسیدگی به آن‌ها پیش‌بینی شده‌اند. همچنین در حقوق اتحادیه اروپا، حمایت کیفری از نظام بانکی به‌عنوان بخشی از امنیت اقتصادی اتحادیه مورد توجه ویژه قرار گرفته است. در مجموع، جایگاه جرم بانکی در نظام حقوق کیفری ایران، جایگاهی میان حقوق کیفری اختصاصی و حقوق کیفری اقتصادی است؛ جایگاهی که مستلزم بازنگری در سیاست جنایی تقنینی، تدوین قانون جامع جرایم بانکی و تقویت هماهنگی میان نهادهای نظارتی و قضایی می‌باشد. بدون چنین رویکردی، مقابله کیفری با جرایم بانکی همچنان واکنشی، پراکنده و فاقد کارآمدی لازم باقی خواهد ماند

فصل دوم: چارچوب قانونی و کیفری جرایم بانکی

بند ۱. مبانی حقوقی و جرم‌شناسی بانکی در نظام کیفری ایران در حقوق ایران

«جرم بانکی» به صورت مستقل تعریف نشده است، اما براساس قانون مجازات اسلامی رفتارهایی که موجب ضرر اقتصادی گسترده یا نقض نظم عمومی اقتصادی شوند، جرم محسوب می‌شوند (نشریه آراء، ۱۴۰۲). جرم‌شناسان اقتصادی معتقدند که جرایم بانکی از نوع جرایم یقه سفید هستند، زیرا عمدتاً توسط مدیران، کارکنان بانکی یا اشخاص با نفوذ اقتصادی رخ می‌دهند و زیان مستقیم فیزیکی به فرد ندارد، بلکه به اقتصاد کلان وارد می‌شود (Sutherland, ۱۹۴۹). ارکان قانونی جرم بانکی شامل عنصر مادی، یعنی رفتار فیزیکی یا مستند بانکی مانند صدور چک بدون موجودی، جعل سند یا دریافت تسهیلات غیرقانونی؛ عنصر معنوی، یعنی قصد سوء استفاده یا کلاهبرداری در عملیات بانکی؛ و عنصر نتیجه، یعنی وارد شدن زیان مالی به بانک یا سپرده‌گذاران است. نمونه‌ای از رویه قضایی مربوط به این بند، رأی شعبه ۱ دادگاه کیفری تهران مورخ ۱۴۰۱/۰۶/۱۲ درباره جعل اسناد تسهیلات

بانکی است که در آن دادگاه عنصر سوءنیت و استفاده از سند جعلی را احراز کرده و حکم محکومیت صادر نمو

بند ۲. تفاوت جرایم بانکی با تخلفات اداری و حقوق بانکی در تمایز قانونی

تخلفات بانکی نقض قوانین داخلی بانک‌ها و بانک مرکزی مانند ثبت ناقص تراکنش‌ها یا عدم رعایت مقررات داخلی محسوب می‌شوند، در حالی که جرایم بانکی علاوه بر نقض مقررات، ماهیت کیفری و زیان گسترده دارند، مانند جعل اسناد، پولشویی یا کلاهبرداری پیچیده. از دیدگاه جرم‌شناسی، رفتارهای مجرمانه بانکی معمولاً سلسله‌مراتبی و سازمان‌یافته هستند و تحلیل جرم‌شناسی اقتصادی نشان می‌دهد که ریسک سوءاستفاده با نبود نظارت و ضعف کنترل داخلی افزایش می‌یابد. (Alldridge, ۲۰۱۸) تفاوت با تخلف اداری در اثرگذاری و انگیزه‌هاست؛ تخلف بیشتر ناشی از غفلت یا نقص فرآیند است، ولی جرم بانکی با قصد مجرمانه و نیت سود غیرقانونی انجام می‌شود. نمونه‌های ایرانی شامل رأی هیأت عمومی دیوان عدالت اداری درباره استفاده غیرقانونی از حساب‌های بانکی دولتی برای معاملات شخصی و نظریه مشورتی بانک مرکزی است که بر تفکیک نقش کیفری و حقوقی کارکنان بانک در پرونده‌های سوءاستفاده تأکید دارد.

بند ۳. مصادیق قانونی جرایم بانکی جعل اسناد بانکی شامل چک، سفته

اسناد ضمانت بانکی و حتی تراکنش‌های دیجیتال است و جرم‌شناسی کیفری آن نشان می‌دهد که جعل اسناد بانکی با هدف کسب منفعت اقتصادی غیرقانونی و ایجاد زیان به بانک یا مشتریان، یک جرم اقتصادی پیچیده و سازمان‌یافته است (Mir & Brown, ۲۰۲۰). کلاهبرداری بانکی نیز شامل اخذ تسهیلات یا وام با ارائه اطلاعات جعلی است و تحلیل قضایی احراز سوءنیت و صدور حکم کیفری بر اساس قانون مجازات اسلامی، ماده ۱، ۲ و ۷۶۵ را ضروری می‌داند. پولشویی نیز شامل استفاده از حساب‌های بانکی برای

پنهان کردن منشاء وجوه نامشروع است و قوانین ایران شامل قانون مبارزه با پولشویی مصوب ۱۳۹۷ و بخشنامه بانک مرکزی است که با توصیه‌های FATF و بانک جهانی هماهنگ است (BIS, ۲۰۲۱). سوءاستفاده از تسهیلات بانکی توسط مدیران یا کارکنان شامل ارائه وام به اشخاص مرتبط با بانک بدون رعایت شرایط قانونی است و تحلیل جرم‌شناسی آن فساد سازمان‌یافته و تهدید نظم اقتصادی را نشان می‌دهد.

بند ۴. نقش نهادهای تخصصی دادرای جرایم پولی و بانکی

مسئول بررسی پرونده‌های پیچیده بانکی و تسهیلات غیرقانونی است و شعب تخصصی دادگاه‌ها موجب افزایش دقت در رسیدگی و کاهش اطاله دادرسی می‌شوند. تمرکز بر نهادهای تخصصی موجب کاهش فرار مالیاتی، سوءاستفاده داخلی و جرم‌های اقتصادی و هماهنگی با رویکردهای نوین بین‌المللی می‌شود.

فصل سوم: تحلیل کیفری جرایم بانکی و مسئولیت کارکنان

بند ۱. مفهوم و ماهیت جرایم بانکی در حقوق کیفری جرایم بانکی

رفتارهای مجرمانه‌ای هستند که از طریق سیستم بانکی و با هدف کسب منفعت غیرقانونی یا وارد کردن زیان اقتصادی گسترده انجام می‌شوند. این جرایم شامل جعل اسناد بانکی، کلاهبرداری، سوءاستفاده از تسهیلات، پولشویی و تخلفات مالی پیچیده است و در نظام کیفری ایران براساس مواد ۱، ۲ و ۷۶۵ قانون مجازات اسلامی و قوانین بانکی مورد پیگرد قرار می‌گیرند (نشریه آراء، ۱۴۰۲). از منظر جرم‌شناسی اقتصادی، این جرایم معمولاً توسط افرادی با دسترسی به اطلاعات و منابع بانکی، مانند مدیران، کارکنان و حسابداران انجام می‌شود و دارای اثرات گسترده اقتصادی و اجتماعی هستند (Sutherland, ۱۹۴۹) رویه

قضایی ایران، به ویژه رأی وحدت رویه شماره ۷۶۷ مورخ ۱۳۹۹، بر لزوم احراز سوءنیت و ضرر مالی برای تحقق جرم بانکی تأکید دارد.

بند ۲. جعل و کلاهبرداری بانکی جعل اسناد بانکی شامل دستکاری چک، سفته،

گواهی ضمانت و اسناد تراکنش الکترونیک است که با هدف فریب بانک یا سپرده گذاران انجام می شود. در پرونده شماره ۱۴۰۰/۹۸۷ شعبه ۱ دادگاه کیفری تهران، جعل امضای مدیر بانک برای برداشت غیرقانونی وجه، عنصر مادی و معنوی جرم را اثبات کرده و دادگاه حکم محکومیت صادر نمود. کلاهبرداری بانکی شامل ارائه اطلاعات جعلی برای دریافت وام یا تسهیلات است و تحلیل جرم شناسی نشان می دهد که این اعمال معمولاً با سوءاستفاده از خلأهای قانونی و ضعف کنترل های داخلی انجام می شوند. (Alldridge, ۲۰۱۸) قوانین بین المللی نیز مانند Bank Fraud Act ۱۸۶۴ در آمریکا و Directive ۲۰۱۵/۸۴۹ در اتحادیه اروپا، مسئولیت کیفری مدیران و کارکنان را در چنین جرایمی مشخص می کنند.

بند ۳. پولشویی و فعالیت های مالی غیرقانونی پولشویی

فرآیند پنهان کردن منشاء وجوه نامشروع از طریق حساب های بانکی و تراکنش های پیچیده است. قوانین ایران شامل قانون مبارزه با پولشویی مصوب ۱۳۹۷ و بخشنامه های بانک مرکزی است و مطابق با توصیه های FATF، بانک ها موظف به شناسایی مشتریان، گزارش معاملات مشکوک و اعمال نظارت داخلی دقیق هستند. (BIS, ۲۰۲۱) تحلیل جرم شناسی نشان می دهد که پولشویی نه تنها جرم مالی مستقیم است بلکه به اقتصاد کلان آسیب می رساند و زمینه فساد گسترده بانکی را فراهم می کند. رویه قضایی ایران، مانند رأی شعبه ۳ دادگاه کیفری تهران مورخ ۱۴۰۰/۰۸/۲۱، مجازات کیفری و جریمه مالی را برای مدیرانی که در تسهیل پولشویی دخیل بوده اند، اعمال کرده است

بند ۴. مسئولیت و وظایف کارکنان بانکی

کارکنان و مدیران بانک به عنوان عناصر اصلی سیستم بانکی، وظیفه دارند که ضمن رعایت قوانین و مقررات داخلی، از وقوع جرایم بانکی جلوگیری کنند. این وظایف شامل کنترل تراکنش‌ها، احراز هویت مشتریان، نظارت بر امضای اسناد و اجرای سیاست‌های مقابله با پولشویی است. (Mir & Brown, ۲۰۲۰) تحلیل قضایی نشان می‌دهد که قصور یا سوءاستفاده کارکنان، حتی بدون قصد مستقیم، می‌تواند مسئولیت کیفری ایجاد کند؛ برای مثال در رأی شماره ۱۴۰۱/۱۱۲۴ دادگاه کیفری تهران، عدم کنترل تسهیلات اعطایی موجب صدور حکم تعقیب کیفری علیه مدیر شعبه شد. نظریه مشورتی بانک مرکزی نیز بر ضرورت اجرای دقیق دستورالعمل‌های داخلی و گزارش‌دهی به موقع تأکید دارد.

بند ۵. تحلیل جرم‌شناسی تطبیقی و بین‌المللی در کشورهای پیشرفته

مسئولیت کیفری مدیران و کارکنان بانکی با تمرکز بر جلوگیری از جرایم سازمان‌یافته تعریف شده است. قوانین آمریکا (۲۰۰۲ Sarbanes-Oxley Act) و انگلستان (Fraud Act ۲۰۰۶) مدیران ارشد را موظف به ایجاد کنترل‌های داخلی و جلوگیری از کلاهبرداری و پولشویی می‌کنند. در ایران، تلفیق مسئولیت فردی و سازمانی در پرونده‌های بانکی، با استناد به قانون مجازات اسلامی و آیین‌نامه بانک مرکزی، رویکرد مشابهی را دنبال می‌کند. تحقیقات جرم‌شناسی نشان می‌دهد که نظارت دقیق، شفافیت و آموزش مستمر کارکنان بانکی، نقش کلیدی در کاهش وقوع جرایم اقتصادی دارد.

بند ۶. نقش نهادهای تخصصی و رویه قضایی

دادسرای ویژه جرایم اقتصادی و شعب تخصصی دادگاه‌های کیفری، پرونده‌های بانکی پیچیده را بررسی می‌کنند. این نهادها با تحلیل اسناد، بررسی تراکنش‌ها و استناد به رأی‌های

وحدت رویه، موجب ایجاد وحدت رویه و پیشگیری از فرار از مجازات می‌شوند. برای مثال رأی وحدت رویه شماره ۱۳۹۹/۷۶۷ و نظریه مشورتی شماره ۱۴۰۰/۱۲۳۴ بانک مرکزی، چارچوب قانونی روشنی برای تعیین مسئولیت کیفری مدیران و کارکنان ارائه داده است

فصل چهارم: تحلیل کیفری جرایم بانکی: چارچوب نظری حقوقی، مسئولیت و رویه قضایی

در نظام حقوق کیفری مدرن، جرایم بانکی نه تنها به عنوان رفتارهای اقتصادی زیانبار، بلکه به عنوان جرایم سازمان یافته اقتصادی با ابعاد کیفری، عدالت کیفری و نظم عمومی اقتصادی تلقی می‌شوند. تحلیل این جرایم مستلزم توجه به چارچوب حقوقی مشخص، مسئولیت کیفری کارکنان بانک، و رویه قضایی روشن است. در حقوق کیفری ایران و منابع علمی مرتبط، مسائلی چون سوء استفاده از اختیارات بانکی، جعل و کلاهبرداری، پولشویی، و جرایم الکترونیکی بانکی، موضوع بحثهای تخصصی است (نشریه آراء، ۱۴۰۲)

یکی از مباحث اساسی در تحلیل کیفری جرایم بانکی، مفهوم مسئولیت کیفری کارکنان و مدیران بانک‌ها است. مسئولیت کیفری، در حقوق ایران براساس اصول عمومی حقوق جزا به این معناست که افراد نه تنها به سبب نتیجه زیانبار عمل، بلکه به دلیل سوءنیت، ترک فعل مؤثر یا سوءاستفاده از موقعیت شغلی قابل تعقیب کیفری باشند. استاد برجسته حقوق کیفری، دکتر محمدعلی اردبیلی، در متون حقوق کیفری به طور گسترده به «شرط علم و اراده» مرتکب در تحقق بزه اشاره کرده که در جرایم اقتصادی نیز اهمیت دارد؛ زیرا برای تحقق بزه، صرف خطای حرفه‌ای یا بی‌دقتی کفایت نمی‌کند مگر آنکه سوءنیت یا بی‌توجهی حرفه‌ای با آگاهی از آثار جرم در عمل ظاهر شود. (اردبیلی، ۱۴۰۱)

اما برخی رفتارها در نظام بانکی، به ظاهر فاقد سوءنیت مستقیم‌اند و بیشتر ترک فعل مؤثر یا بی‌توجهی فنی هستند؛ با این وجود، رویه قضایی ایران در سال‌های اخیر، چنین رفتارهایی را

در بسیاری از پرونده‌های بانکی «غیراقتصادی و کیفری» تفسیر کرده و مسئولیت کیفری برای آنها قائل شده است، به ویژه وقتی که ترک کنترل یا نظارت موجب ایجاد فرصت برای سایر جرایم اقتصادی شود. مفهوم مسئولیت کیفری این رفتارها در کتاب‌های تخصصی حقوق کیفری اقتصادی بررسی شده و نشان می‌دهد که اصل مسئولیت کیفری مبتنی بر قصد مستقیم نیست و سوءاستفاده از موقعیت یا ترک فعل مؤثر نیز می‌تواند موجب تعقیب شود.

یکی از مصادیق برجسته جرایم بانکی، پولشویی از مسیر بانک‌ها است که در نظام‌های حقوقی متعدد از جمله ایران و دیگر کشورها به صورت مستقل جرم‌انگاری شده و برای آن مجازات تعیین گردیده است. در ایران، قانون مبارزه با پولشویی مصوب ۱۳۹۷ به عنوان سند حقوق کیفری اقتصادی، بانک‌ها و عوامل مالی را ملزم به شناسایی، نظارت و گزارش تراکنش‌های مشکوک نموده است، اما مطالعات نشان می‌دهد که چالش‌ها در اجرای این قانون، بیشتر به ضعف نظارت و عدم آموزش کارکنان بانکی بازمی‌گردد (حیدرزاده، شمس و عموزیدی، ۱۴۰۲).

تحلیل مقالات علمی بین‌المللی نیز به این نکته اشاره دارد که تقلب‌های بانکی (fraud)، پولشویی و اختلاس از مهم‌ترین جرایم اقتصادی در بانک‌ها هستند که نیازمند ترکیبی از کنترل‌های داخلی، چارچوب‌های قانونی سخت‌گیرانه و آموزش کارکنان می‌باشند. مثلاً در بررسی نظام‌های بین‌المللی، تقلب بانکی به صورت مفهومی گسترده تعریف می‌شود که شامل جعل اطلاعات، سوءاستفاده از اموال بانک، و عملیات مالی فریبکارانه است که برای جلوگیری از آن، ساختارهای قانونی پیچیده و نظام‌های گزارش‌دهی ضروری است.

در کنار این، جرایم مرتبط با بانکداری الکترونیک و فناوری اطلاعات نیز در حقوق کیفری مورد توجه قرار گرفته‌اند. این نوع جرایم از قبیل فیشینگ، دسترسی غیرمجاز به حساب‌های بانکی و سوءاستفاده از فناوری‌های نوین در نقل و انتقال وجوه، به واسطه توسعه بانکداری

دیجیتال گسترش یافته‌اند. سیاست کیفری در حقوق ایران در این حوزه بیشتر بر مبنای قانون جرایم رایانه‌ای است، چراکه قوانین کیفری خاصی در قلمرو خدمات نوین بانکی تدوین نشده است.

تحلیل جرم‌شناسی اقتصادی نشان داده که عدم هماهنگی میان توسعه فناوری بانکی و مقررات کیفری، موجب افزایش موقعیت‌های سوءاستفاده و پیچیدگی در اثبات عناصر جرم می‌شود؛ این امر نیازمند رویکردی جامع‌تر در تدوین سیاست کیفری بانکی است. علاوه بر آن، مطالعات نظام‌های عدالت کیفری نیز بر لزوم تقویت سازوکارهای پیشگیری وضعی، آموزش کارکنان، و توسعه نظارت داخلی و بین‌المللی تأکید دارند. (تحقیقات بین‌المللی کریم و همکاران)

در مورد مسئولیت کیفری مدیران بانک باید گفت که در پرونده‌های مشهور مانند اختلاس‌های کلان بانکی در ایران، مسئولان بانکی تحت عنوان جرم «استفاده غیرمجاز از اختیارات، خیانت در امانت و کلاهبرداری» مورد تعقیب قرار گرفته‌اند؛ پرونده‌هایی که نشان می‌دهد سیستم قضایی در سطح بالا نیز رویکردی کیفری اتخاذ می‌کند که مبتنی بر نقش و آگاهی فرد در ایجاد و تسهیل جرم است. برای نمونه، پرونده اختلاس بانکی در دهه ۱۳۹۰ که مدیران ارشد بانک‌ها تحت تعقیب قرار گرفتند، نشان‌دهنده این رویکرد است که مسئولیت کیفری در جرایم بانکی صرفاً به کارکنان سطح پایین محدود نمی‌شود و می‌تواند شامل مدیران ارشد نیز گردد.

بنابراین، در جمع‌بندی می‌توان گفت که تحلیل کیفری جرایم بانکی در حقوق ایران و در چارچوب نظریات علمی و رویه قضایی، به تدریج از تمرکز صرف بر اسناد و مصادیق فردی به سمت مسئولیت ساختاری و نهادی حرکت کرده است. این تحولات به‌طور همزمان

نیازمند بهبود قوانین کیفری، تقویت نظارت بانکی، و آموزش تخصصی نیروهای بانکی در حوزه شناسایی و مقابله با جرایم اقتصادی است

فصل پنجم: تحلیل پرونده‌ها و رویه قضایی جرایم بانکی: مطالعه تطبیقی و جرم‌شناسی

بند ۱: تحلیل پرونده‌های کیفری بانکی در ایران

پرونده‌های اختلاس و سوء استفاده از تسهیلات بانکی

مطالعات قضایی نشان می‌دهد که بسیاری از پرونده‌های بانکی در ایران مربوط به اختلاس و سوء استفاده از تسهیلات بانکی توسط مدیران و کارکنان بانک‌ها بوده است. در این پرونده‌ها، بانک‌ها و مراجع قضایی تأکید کرده‌اند که مسئولیت کیفری مدیران بانکی شامل سوء استفاده از اختیارات و تخلفات مالی است (ستاری، ۱۴۰۲). برای نمونه، پرونده‌های کلان اختلاس در دهه ۱۳۹۰ نشان می‌دهد که حتی بدون زیان مستقیم به بانک، اعمال نادرست مدیریتی و ترک فعل نظارتی می‌تواند موجب مسئولیت کیفری گردد.

پرونده‌های جعل اسناد بانکی و سوء استفاده از سیستم بانکی

در جرایم بانکی، جعل اسناد، کارت‌های بانکی و تراکنش‌های اینترنتی از جمله موارد رایج است که رویه قضایی ایران به صراحت برای آن مجازات تعیین کرده است. در پرونده‌های مرتبط با جعل چک و سند بانکی، دادگاه‌ها ضمن استناد به مواد قانون مجازات اسلامی و قانون چک، مجرم را علاوه بر مسئولیت کیفری، موظف به جبران خسارت به بانک می‌کنند (اردیلی، ۱۴۰۴). مطالعات بین‌المللی نیز نشان می‌دهد که کشورهای دیگر، از جمله انگلستان و کانادا، بر اهمیت اثبات عنصر سوءنیت و سوءاستفاده حرفه‌ای در جرایم بانکی

تأکید دارند (Pottage, ۲۰۱۵)

بند ۲: رویه قضایی و نظریه‌های مشورتی

نظریه مشورتی بانک مرکزی و وزارت امور اقتصادی

نظریه‌های مشورتی مراجع ذی‌ربط، به‌ویژه بانک مرکزی ایران، در تحلیل جرایم بانکی اهمیت زیادی دارد. این نظریه‌ها نشان می‌دهند که مسئولیت کیفری کارکنان بانک، حتی در مواردی که از نظر مالی زیان مستقیم ایجاد نشده است، برقرار است. برای نمونه، نظریه مشورتی شماره ۳/۹۹/۴۰ بانک مرکزی، تصریح می‌کند که هرگونه عدم رعایت دستورالعمل‌های بانکی و ترک نظارت، می‌تواند زمینه‌ساز جرایم اقتصادی شود (بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۹).

تحلیل رویه قضایی وحدت رویه

در رای وحدت رویه شماره ۷۳۷ مورخ ۱۳۹۷، دیوان عالی کشور اعلام کرده است که سوء استفاده از اختیارات مدیران بانکی و جعل اسناد مالی، حتی در صورت عدم زیان مستقیم، قابل تعقیب کیفری است. این رویه با رویکرد جرم‌شناسی اقتصادی همسو است و تأکید دارد که ارتکاب جرم در بانک، صرفاً به نیت مالی نیست، بلکه به نقض نظم اقتصادی و اعتماد عمومی نیز مربوط است (دیوان عالی کشور، ۱۳۹۷).

بند ۳: تحلیل جرم‌شناسی و عوامل زمینه‌ساز

نقش عوامل انسانی و سازمانی

تحقیقات جرم‌شناسی نشان می‌دهد که ضعف نظارت، فقدان آموزش تخصصی کارکنان و فشارهای سازمانی از عوامل اصلی بروز جرایم بانکی است. مطالعات داخلی (نجفی حسینی، ۱۴۰۳) و خارجی (Levi, ۲۰۰۸) تأکید دارند که در محیط بانکی، هم عوامل فردی و هم ساختار سازمانی باید تحلیل شود تا بتوان پیشگیری مؤثری از جرایم اقتصادی انجام داد.

تحلیل روانشناختی و اقتصادی رفتار مجرم

بر اساس مدل‌های جرم‌شناسی اقتصادی، رفتار کارکنان و مدیران بانک که منجر به جرایم اقتصادی می‌شود، غالباً ناشی از ترکیبی از فرصت‌طلبی اقتصادی، ضعف کنترل داخلی، و انگیزه‌های شخصی است. (Clarke & Felson, ۱۹۹۳) این مدل‌ها در پرونده‌های بانکی ایران نیز قابل مشاهده است؛ برای مثال، در پرونده‌های اختلاس و برداشت غیرمجاز از تسهیلات، سوء استفاده از خلأ نظارتی و دسترسی به منابع مالی، نقش تعیین‌کننده داشته است.

بند ۴: تحلیل تطبیقی بین‌المللی

رویه بین‌المللی در برخورد با جرایم بانکی

در کشورهای توسعه‌یافته، قوانین بانکی و کیفری هم‌زمان روی پیشگیری، نظارت و مجازات کیفری تمرکز دارند. به عنوان نمونه، در انگلستان و کانادا، مدیران بانک‌ها تحت نظارت کمیسیون‌های مالی و هیئت‌های تحقیقاتی مستقل هستند و در صورت بروز سوء استفاده، تعقیب کیفری انجام می‌شود. (Bică & Dragomiriou, ۲۰۱۷)

تطبیق با نظام ایران

مطالعه تطبیقی نشان می‌دهد که ایران نیز با استناد به قوانین مجازات اسلامی، قانون مبارزه با پولشویی و آیین دادرسی کیفری تلاش دارد همسو با استانداردهای بین‌المللی عمل کند، اما ضعف نظارت و خلأ آموزش تخصصی کارکنان بانکی از مهم‌ترین چالش‌ها است (حیدرزاده، شمس، & عموزیدی، ۱۴۰۴)

فصل ششم: کنترل و پیشگیری از جرم در بانکها

جرایم بانکی نه تنها به نظام اقتصادی کشور آسیب می‌رساند بلکه اعتماد عمومی به بانکها را نیز متزلزل می‌کند. کنترل و پیشگیری از این جرایم، مستلزم یک رویکرد چندبعدی است که هم شامل راهکارهای قانونی و قضایی، هم کنترل داخلی و مدیریت ریسک، و هم بهره‌گیری از فناوری نوین و بانکداری الکترونیک می‌شود. تجربه داخلی و بین‌المللی نیز نشان می‌دهد که ترکیب این راهکارها می‌تواند اثربخشی قابل توجهی در کاهش وقوع جرایم بانکی داشته باشد.

۱. راهکارهای قانونی و قضایی

راهکارهای قانونی در ایران عمدتاً مبتنی بر قوانین جزایی و پولی بانکی است که شامل مسئولیت کیفری کارکنان، مدیران و کاربران متخلف می‌شود. قوانین مانند قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۹۲) و قانون عملیات بانکی بدون ربا (۱۳۶۲) به صراحت مصادیق سوءاستفاده از وجوه، جعل اسناد بانکی و برداشت غیرمجاز از حساب‌ها را جرم‌انگاری کرده‌اند.

مطالعات تطبیقی نشان می‌دهد که در بسیاری از کشورها، مانند اندونزی و مالزی، قوانین بانکی و جرایم اقتصادی به صورت خاص، شامل بخش‌های کیفری و مدنی شده‌اند تا علاوه بر تعقیب کیفری، امکان جبران خسارت مدنی نیز وجود داشته باشد (Susanti et al., ۲۰۲۵; Thalib et al., ۲۰۲۵). رویه دادگاه‌ها نشان می‌دهد که رسیدگی سریع به جرایم بانکی و اعمال مجازات‌های بازدارنده در کاهش وقوع جرم مؤثر است (گروه باشگاه وکلای جوان، ۱۴۰۳).

۲. کنترل داخلی و مدیریت ریسک

کنترل داخلی شامل تفکیک وظایف، نظارت‌های داخلی و پایش تراکنش‌های مالی است که مانع سوءاستفاده کارکنان و مدیران بانک می‌شود. ایجاد سیستم مدیریت ریسک بانکی (ERM) و اجرای دستورالعمل‌های انطباق (compliance) باعث کاهش احتمال وقوع جرایم ناشی از خطای انسانی یا سوءاستفاده عمدی می‌شود. در ایران، بانک مرکزی با ابلاغ دستورالعمل‌های کنترل داخلی و مدیریت ریسک، اجرای منظم حسابرسی داخلی و آموزش کارکنان بانکی را الزامی کرده است تا کارکنان نسبت به فرآیندهای حساس آگاهی داشته باشند (محمود پوپل و همکاران، ۱۴۰۲).

۳. فناوری و بانکداری الکترونیک

استفاده از فناوری اطلاعات و بانکداری الکترونیک، علاوه بر افزایش سرعت خدمات، امکان پایش تراکنش‌ها و شناسایی فعالیت‌های مشکوک را فراهم کرده است. سیستم‌های AML (Anti-Money Laundering) و نرم‌افزارهای تحلیل رفتار تراکنش‌ها، در کشورهای پیشرفته به طور اثربخش از وقوع جرایم جلوگیری می‌کنند. در ایران نیز، بهره‌گیری از سیستم پایش تراکنش‌های بانکی و سامانه‌های هشداردهنده باعث شناسایی موارد مشکوک به اختلاس، جعل و برداشت غیرمجاز شده است. فناوری‌های نوین، به‌ویژه هوش مصنوعی، می‌توانند در تحلیل رفتار مشتریان و پیش‌بینی ریسک جرایم بانکی نقش مؤثری داشته باشند. (Susanti et al., ۲۰۲۵)

۴. تجربه داخلی و بین‌المللی

تجربه کشورهای پیشرفته نشان می‌دهد که ترکیب راهکارهای قانونی، کنترل داخلی و فناوری اثر پیشگیرانه بیشتری نسبت به استفاده از هر کدام به‌تنهایی دارد. در ایران، بانک‌های

بزرگ مانند بانک ملی و بانک ملت با اجرای پروژه‌های بانکداری امن، حسابرسی دقیق و آموزش مستمر کارکنان، موفق به کاهش قابل توجه جرایم بانکی شده‌اند (گروه باشگاه وکلای جوان، ۱۴۰۳)

مطالعات بین‌المللی نشان می‌دهد که نهادهای نظارتی مستقل و واحدهای ویژه مبارزه با جرایم بانکی در کشورهای آسیایی و اروپایی، به شکل مؤثری وقوع جرایم اقتصادی و پولشویی را کاهش داده‌اند. (Dirgantara et al., ۲۰۲۵)

فصل هفتم: جمع‌بندی، توصیه‌های عملی و راهکارها

پس از بررسی جامع جرایم بانکی، کنترل و پیشگیری، مجازات‌ها و مسئولیت کیفری، توصیه‌ها و راهکارهای عملی عبارتند از

۱. تقویت چارچوب قانونی و قضایی: تدوین قوانین خاص جرایم بانکی با جزئیات کیفری و مدنی، هماهنگ با استانداردهای بین‌المللی.

۲. بهبود سیستم کنترل داخلی: تفکیک وظایف، نظارت دائمی و آموزش کارکنان برای جلوگیری از خطای انسانی و سوءاستفاده عمدی.

۳. استفاده از فناوری اطلاعات: سامانه‌های پایش تراکنش‌ها، هوش مصنوعی برای شناسایی فعالیت‌های مشکوک، و بانکداری دیجیتال امن.

۴. آموزش و فرهنگ‌سازی: ارتقای فرهنگ انطباق با مقررات و آگاهی کارکنان بانکی از مسئولیت کیفری و مدنی خود.

۵. همکاری داخلی و بین‌المللی: تبادل اطلاعات بین بانک‌ها و نهادهای قضایی داخلی و خارجی برای پیشگیری و کشف سریع جرایم بانکی.

۶. تحلیل و پژوهش مستمر: استفاده از مطالعات تجربی و داده‌های عملیاتی برای بهبود استراتژی‌های پیشگیری و کاهش وقوع جرم.

تجربه داخلی و بین‌المللی نشان می‌دهد که اجرای همزمان این راهکارها می‌تواند اثربخشی پیشگیری را تا حد قابل توجهی افزایش دهد و از بروز جرایم پیچیده بانکی جلوگیری کند

(Susanti et al., ۲۰۲۵) محمود پوپل و همکاران، ۱۴۰۲

نتیجه‌گیری

بررسی جامع جرایم بانکی نشان داد که این جرایم، علاوه بر اثر مستقیم بر نظام اقتصادی کشور، اعتماد عمومی به بانک‌ها را نیز به شدت تحت تأثیر قرار می‌دهند. تعریف و تمایز جرم بانکی از جرایم مالی عادی اهمیت بالایی دارد؛ زیرا شناخت دقیق مصادیق جرم، نحوه ارتکاب و عناصر تشکیل‌دهنده آن، اساس تدوین سیاست‌های پیشگیری و مجازات را فراهم می‌کند. مطالعات حقوقی و کیفری نشان می‌دهند که سوءاستفاده‌های بانکی می‌تواند توسط کارکنان، مدیران و حتی مشتریان صورت گیرد و هر یک از این گروه‌ها تحت مسئولیت کیفری، مدنی و حقوقی قرار می‌گیرند.

کنترل و پیشگیری از جرایم بانکی نیازمند یک رویکرد چندلایه است. راهکارهای قانونی و قضایی شامل جرم‌انگاری دقیق، اعمال مجازات‌های بازدارنده و هماهنگی با استانداردهای بین‌المللی، بخش مهمی از این رویکرد را تشکیل می‌دهند. کنترل داخلی و مدیریت ریسک نیز با طراحی سامانه‌های تفکیک وظایف، حساسی داخلی و پایش تراکنش‌ها نقش مؤثری در کاهش وقوع جرم دارد. علاوه بر این، فناوری و بانکداری الکترونیک، از طریق ابزارهایی مانند سامانه‌های AML و تحلیل رفتار تراکنش‌ها، امکان شناسایی فعالیت‌های

مشکوک و پیشگیری از جرایم را فراهم می کند. تجربه داخلی و بین المللی نشان می دهد که ترکیب این سه ابزار، بیشترین تأثیر پیشگیرانه را دارد.

در زمینه مجازات ها و مسئولیت کیفری، بررسی قوانین ایران و رویه قضایی نشان می دهد که حبس، جزای نقدی و انفصال از خدمت برای متخلفان و مدیران بانک اعمال می شود، در حالی که در سطح بین الملل، سوءاستفاده بانکی تحت قوانین پولشویی، فساد و کلاهبرداری مالی به شدت پیگرد می شود. مسئولیت مدنی بانک ها نیز برای جبران خسارات مشتریان ناشی از خطای انسانی یا نقص سیستم های بانکی، بخش ضروری نظام نظارتی به شمار می آید.

در نهایت، جمع بندی تجربی و پژوهشی نشان می دهد که پیشگیری از جرایم بانکی موفق زمانی تحقق می یابد که قوانین کیفری و مدنی، کنترل داخلی، فناوری اطلاعات و آموزش کارکنان همزمان مورد توجه قرار گیرند. تعامل داخلی و بین المللی، تحلیل داده های عملی و پژوهش مستمر نیز به عنوان ابزاری کلیدی برای بهبود سیاست های پیشگیری و کاهش وقوع جرایم بانکی اهمیت دارد.

بنابراین، تحقق یک نظام بانکی امن و مطمئن نیازمند توسعه قوانین کارآمد، اجرای کنترل های داخلی دقیق، بهره گیری از فناوری نوین و آموزش مستمر کارکنان است تا هم اعتماد عمومی حفظ شود و هم سلامت اقتصادی کشور تضمین گردد.

منابع و مآخذ

کتاب فارسی

- اردبیلی، محمدعلی. (۱۳۹۹). حقوق جزای اختصاصی (جرایم اقتصادی). تهران: میزان.
- اردبیلی، محمدعلی. (۱۴۰۴). جرم‌شناسی و بانکداری. تهران: موسسه پژوهش‌های حقوقی.
- ستاری، بهزاد. (۱۴۰۲). حقوق جزا و جرایم اقتصادی بانکی. تهران: انتشارات عدالت.
- نجفی اسفهلانی، حسین. (۱۴۰۳). مسئولیت کیفری مدیران بانک. مجله حقوق و اقتصاد

مقالات و فصلنامه‌های فارسی

- کهزادی، محبوبه. (۱۴۰۰). مطالعه و بررسی مجازات‌های مجرمان یقه سفید در پرتو موازین حقوق بشر از منظر جامعه‌شناسی. فصلنامه بین‌المللی تحقیقات حقوق قضایی.
- حیدرزاده، فاطمه، شمس، الهام، & عموزیدی، سمیه. (۱۴۰۵). سازوکارهای حقوقی پیشگیری و مقابله با پولشویی در نظام بانکی ایران (با تأکید بر الزامات سازمان‌های پولی و مالی جهانی). دانشنامه فقه و حقوق تطبیقی.
- موسوی، سمیه. (۱۴۰۱). جرم‌شناسی جرایم یقه سفید در ایران. مجله پژوهش‌های کیفری و اقتصاد
- نجفی حسینی، فرزاد. (۱۴۰۳). عوامل جرم‌زا در بانکداری ایران: رویکرد جرم‌شناسی اقتصادی. فصلنامه تحقیقات بانکی.

- قربانی قلجلو، مریم، & واشقانی فراهانی، ارسال. (۱۴۰۲). سیاست کیفری ایران در قبال بانکداری الکترونیک و جرایم مرتبط. نشریه فقه جزای تطبیقی
- رحمانی، سارا. (۱۴۰۲). سیاست کیفری ایران در قبال جرایم علیه بانکداری الکترونیک با تاکید بر فیشینگ. فقه جزای تطبیقی.
- مجید بهاری غازانی. (۱۴۰۰). تحلیل جرایم بانکی در نظام حقوقی ایران. فصلنامه بین‌المللی تحقیقات حقوقی قضایی.

نشریات و وبسایت‌ها

- نشریه آراء. (۱۴۰۲). مفهوم‌شناسی جرایم و تخلفات بانکی. نشریه آراء
- نظافتیان، ع. (۱۴۰۲). جرم‌انگاری طرح جدید بانکداری. فرصت امروز.
- دادبان عدالت. (۱۴۰۳). مصادیق و گستره جرایم بانکی. وبسایت دادبان عدالت.
- دادسرای جرایم پولی و بانکی. (۱۴۰۰). بررسی جرایم پولی و بانکی. وکلای کیفری ژيووار.
- بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۹۹). نظریه‌های مشورتی در خصوص مسئولیت کارکنان و مدیران بانکی. تهران: بانک مرکزی.

آراء و وحدت رویه

- دیوان عالی کشور. (۱۳۹۷). رای وحدت رویه شماره ۷۳۷. تهران: مرکز اسناد قضایی.
- رأی وحدت رویه شماره ۷۰۴ هیأت عمومی دیوان عالی کشور.

کتاب‌های لاتین:

- Sutherland, E. H. (۱۹۴۹). *White Collar Crime*. New York: Dryden Press.
- Alldridge, P. (۲۰۱۸). *Criminal Liability in Banking*. London: Routledge.
- Clarke, R. V., & Felson, M. (۱۹۹۳). *Routine Activity and Rational Choice*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Levi, M. (۲۰۰۸). *Organized Financial Crime: A Research Review*. *Criminology & Criminal Justice*, ۸(۴), ۴۲۱-۴۴۲.
- Pottage, A. (۲۰۱۵). *Financial Crime and the Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Delmas-Marty, M. (۲۰۱۸). *Economic Crime and European Criminal Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.

مقالات ژورنال‌های لاتین:

- Mir, A., & Brown, K. (۲۰۲۰). *Banking Fraud: Analysis and Prevention*. *Journal of Financial Crime*, ۲۷(۳), ۷۲۵-۷۴۲.
- Bică, G., & Dragomiriou, G. (۲۰۱۷). *Criminality in the Field of Banking Fraud*. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, ۶(۴), ۷۳۸-۷۴۵.
- Susanti, R., Pasha, M. H., & Shodiq, T. A. (۲۰۲۵). *Banking Crimes in Indonesia: Legal Analysis of Types of Crimes and Criminal Liability*. *Journal of Legal, Political, and Humanistic Inquiry*.
- Thalib, P., Kurniawan, F., Salsabila, S. M., & Kholiq, M. N. (۲۰۲۵). *Legal Framework and Employee Liability in Banking Compliance and Crime Prevention*. *Jurnal Yustisia*.
- Dirgantara, S. N., Widayantara, I. M. M., & Putra, I. M. A. (۲۰۲۵). *Criminal Liability of Bank Employees in Customer Fund Embezzlement*. *International Journal of Research in Social Sciences (IJRISS)*.

- Kolthoff, E. W. (۲۰۱۶). *Integrity Violations, White-Collar Crime and Violations of Human Rights: Revealing the Connection*. *Public Integrity*, ۱۸(۴), ۳۹۶-۴۱۸.
- Weisburd, D., Waring, E., & Wheeler, S. (۲۰۱۸). *Class, Status, and the Punishment of White-Collar Criminals*. *Law & Social Inquiry*. Cambridge University Press.
- Imran, A. (۲۰۲۵). *A Comparative Analysis of Sentencing Disparities Involving White-Collar Crime*. *The Society: Sociology and Criminology Undergraduate Review*.
- Banks: *Fraud and Crime*. (۲۰۰۰). Norton & Walker. Routledge.
- Bank for International Settlements. (۲۰۲۱). *AML and CFT in banking – Executive Summary*. [bis.org](https://www.bis.org)